

Erfgoed Brussel

40

Lente 2026

U

Dossier

**ART DECO,
RESOLUUT MODERN**

urban.brussels

Art deco, côté jardin

De zoektocht naar een moderne tuinarchitectuur

ODILE DE BRUYN

DOCTOR IN DE GESCHIEDENIS, ADVISEUR LANDSCHAPSGESCHIEDENIS

NVDR

Heeft de art deco ook zijn invloed gehad op de tuin en landschaps architectuur van het interbellum? Deze vraag staat centraal in deze bijdrage dat eerst de eigentijdse vakliteratuur bevraagt en de ontwerpen die in 1925 voorgesteld werden op de *Exposition internationale des Arts décoratifs et industriels modernes* om dit dan te toetsen aan de visie en enkele realisaties van Brusselse tuin en landschapsarchitecten.

Armand Steurssquare in Sint-Joost-ten-Node
(A. de Ville de Goyet, 2022 © urban.brussels).

In de meeste werken die de geschiedenis van tuinen belichten, waaronder het baanbrekende boek onder redactie van Monique Mosser en Georges Teysso¹, wordt de art-decotrend in de tuinarchitectuur voorgesteld als een kortstondig fenomeen, dat voornamelijk beperkt bleef tot het Frankrijk van de jaren 1920 en waarvan de reikwijdte kleiner was dan in de architectuur en de decoratieve kunsten. Daardoor rijst de vraag of er überhaupt ooit een art-decostijl in de Brusselse tuinaanleg heeft bestaan. Om daar een adequaat antwoord op te kunnen bieden, gaan we eerst op zoek naar de oorsprong van deze trend.

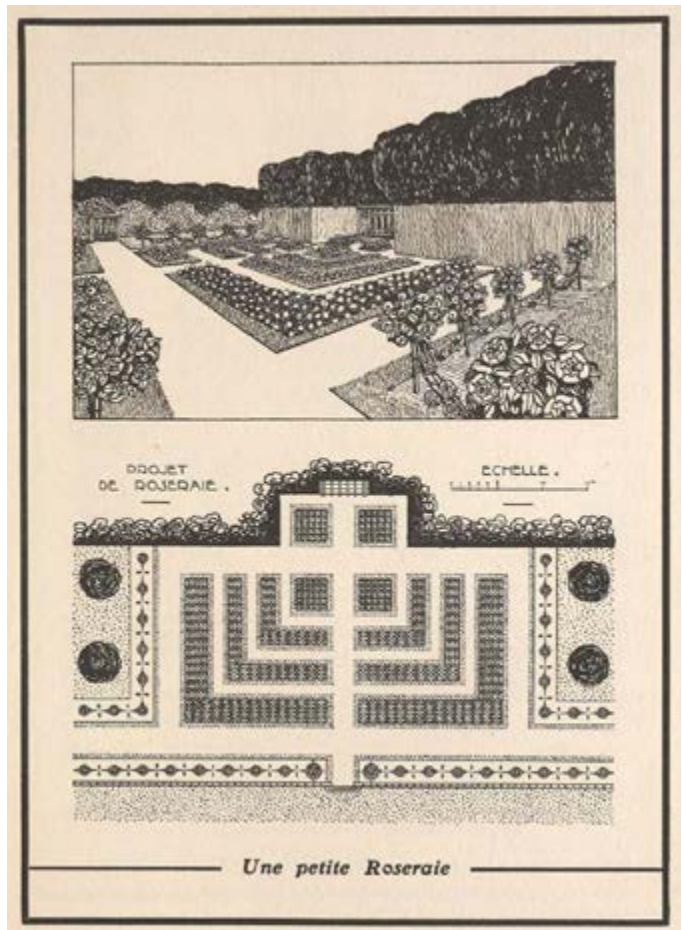
DE GEBROEDERS VERA: DE GEBOORTE VAN DE MODERNE TUIN

In een serie artikels die tussen 1910 en 1912 werden gepubliceerd in het Franse tijdschrift *La Vie à la Campagne*, uitgegeven door Librairie Hachette & Cie, zette André Vera, die zichzelf beschreef als een gepassioneerd liefhebber van moderne kunst, zijn ideeën uiteen over hoe de tuin van de moderne villa moest worden vormgegeven. In het korte editoriaal van hoofdredacteur Albert Maumené, waarin de reeks artikels wordt voorgesteld, wordt de gedachtegang van Vera goed samengevat: het gaat er niet om een landschapstuin rond een huis aan te leggen, of een tuin aan te leggen die refereert aan tuinen uit voorbije eeuwen. Vera heeft grote bewondering voor het werk van oude meesters, zoals bijvoorbeeld de tuinen van Le Nôtre, maar hij vindt het zinloos om ze na te bootsen en gelooft dat het mogelijk is om, in navolging van de Franse traditie, een tuin aan te leggen die aansluit bij de moderne behoeften².

Voor Vera is het belangrijk dat de tuin door een architect wordt ontworpen en aangelegd; het gaat er niet om de natuur te imiteren, zoals in een landschapstuin, maar om de tuin te behandelen als een extra kamer van de woning. De compositie in haar geheel moet regelmatig en geometrisch zijn en – in een tijd waarin grote landgoederen steeds zeldzamer werden – synthetisch, zodat de bezoeker de ruimte in één oogopslag³ kan overzien. De planten dienen op de achtergrond te blijven ten opzichte van de minerale aspecten van de tuin en dienen te gehoorzamen aan een ontwerpgrammatica van vormen en kleuren. De beplanting wordt gepresenteerd in uniforme, gekleurde massa's en naast elkaar geplaatste, monochrome

vlekken⁴. Verschillende moderne materialen (beton, cement, agglomeraatsteen, glaspasta, baksteen ...) worden gebruikt voor de vervaardiging van tuinmeubilair en decoratieve elementen, zoals banken, vazen, pergola's, waterpartijen, e.d.

In 1912 werkte André Vera zijn ideeën verder uit en probeerde hij opnieuw een antwoord te formuleren op de essentiële vraag van tuinontwerpers uit die tijd – hoe definiëren we een nieuwe stijl? – in een werk met de titel *Le Nouveau Jardin*, dat werd geïllustreerd door zijn jongere broer Paul, schilder, etsen en decorateur (AFB. 1). Op basis van André's esthetische theorieën creëerde Paul in het interbellum een aantal tuinen

AFB. 1
Paul Vera, project voor rozentuin (VERA, A., *Le Nouveau Jardin*, Émile-Paul Editeur, Parijs, 1912, p. 135 © KBR).

1. ROYER, C., 'Les jardins "art-déco" en France', in MOSSER, M. en TEYSSOT, G. (red.), *Histoire des jardins de la Renaissance à nos jours*, Flammarion, Parijs, 1991, pp. 456-458.

2. VERA, A., 'Comment aménager le Jardin de la Villa moderne', *La Vie à la Campagne*, VII, 80, 15 januari 1910, p. 34.

3. "Maak daarom een indeling die het oog gemakkelijk kan volgen en waarbij de decoratieve intentie duidelijk te begrijpen is." ("Aussi établissez un tracé tel que le regard puisse facilement le parcourir et comprendre aisément l'intention décorative.") VERA, A., *op. cit.*, p. 35.

AFB. 2

Tuin bij de woning in Parijs van burggraaf Charles de Noailles, door André en Paul Vera (LURÇAT, A., *Terrasses et jardins*, Éditions d'art Charles Moreau, Parijs, [1930], pl. 46 © KBR).

Zicht vanaf de benedenverdieping van het huis. Links weerspiegelen hoge spiegels een deel van de compositie, die eruitziet als een tapijt.

4. "Daarvoor zijn in het perk rondom het huis planten nodig die een doorlopend en continu kleurenpalet kunnen vormen, zodat het perk voor het huis eruitziet als een tapijt van hoogpolige wol." ("Il nous faut là [dans le parterre entourant la demeure] des plantes susceptibles de former de continues et continues nappes de couleurs, afin que le parterre se présente devant la maison comme un tapis de haute laine.") VERA, A., 'Comment aménager le Jardin de la Villa moderne. L'enclos des plantes vivaces', *La Vie à la Campagne*, X, 116, 15 juli 1911, p. 58.

5. GUEISSAZ, C., 'Les frères Vera et l'art des jardins entre les deux guerres', *Histoire de l'art*, 12, 1990, pp. 81-89; GUEISSAZ-GARNIER, C., 'André Vera (1881-1971), Paul Vera (1882-1957)', in RACINE, M. (red.), *Créateurs de jardins et de paysages en France de la Renaissance au XXe siècle*, II, Actes Sud, Arles, 2002, pp. 176-179; DE CHARON, R. en VIGNES-DUMAS, C., 'Les jardins dans l'œuvre des frères Vera', in VIROLE, A. (red.), *Paul et André Vera: Tradition et modernité*, Hazan, Parijs, 2008, pp. 38-57; HENNAUT, E., 'L'hôtel de Noailles à Paris', in HENNAUT, E. (red.), *Charles de Noailles et les jardins. Jalons d'un parcours entre art et botanique*, Stichting CIVA, Brussel, 2016, pp. 30-33; LESOUF, C., 'Une certaine idée du jardin moderne. Perspectives théoriques dans la revue *La Vie à la Campagne* (1910-1914)', in CERMAN, J. (red.), *Les années 1910. Arts décoratifs, mode, design*, Peter Lang, Brussel, 2021, pp. 79-94.

6. VAN BILLOEN, A., *Le Nouveau Jardin Pittoresque*. Association Nationale pour la Rénovation dans l'Art des Jardins. Son Programme, Imprimerie Rémy Havermans, Brussel, 1913, pp. 5-6.

7. BUYSSENS, J., 'Qu'est-ce que le Nouveau Jardin Pittoresque?', *Le Nouveau Jardin Pittoresque*, lente 1923, pp. 1-2.

die waren geïnspireerd door de artistieke trends van die tijd, het kubisme en de art deco. Zo ontwierp en creëerde hij in 1924 in samenwerking met zijn broer een tuin voor de Parijse woning van burggraaf Charles de Noailles (AFB. 2)⁵.

EEN ONMIDDELLIJKE REACTIE: DE NOUVEAU JARDIN PITTORESQUE

In België lieten de reacties op de ideeën van André Vera niet lang op zich wachten. In 1913 werd in Brussel onder auspiciën van landschapsarchitect Jules BuysSENS, inspecteur van de dienst Plantsoenen van de Stad Brussel, een vereniging opgericht met als doel de tuinarchitectuur nieuw leven in te blazen. De naam en het programma van de vereniging – *le nouveau jardin pittoresque* – hielden duidelijk een kritiek in op de Franse beweging van de '*nouveau jardin régulier*'. Het doel was een reactie te formuleren tegen een tuinarchitectuur die zich tiranniek opstelde ten opzichte van het plantenrijk. *Le nouveau jardin pittoresque* verzette zich tegen tuinontwerpen met louter architecturale en rechtlijnige vormen, zoals die in tijdschriften als *La Vie à la Campagne* werden gepromoot. Volgens advocaat Albert Van Billoen, secretaris-generaal van de nieuwe vereniging, beantwoordde de stijl van regelmatige, synthetische tuinen enkel aan de wensen en behoeften van klanten die van de Franse cultuur hielden. Niet iedereen was daar tevreden over, in het bijzonder niet de plantenliefhebbers. De 'Franse'

tuinen richtten zich tot mensen die gehaast en afgeleid waren, presenteerden zich als praaltuinen, waarvan de decoratieve schoonheid het oog van de toeschouwer van ver moest vleien⁶. Zonder te vervallen in het concept van de landschapstuin, dienden de planten in al hun diversiteit opnieuw centraal gesteld te worden. De tuin was veel meer dan een decor voor de woning. De inspiratie voor dit discours kwam duidelijk van de Arts-and-Crafts beweging, waarvan de Engelse tuinontwerpster Gertrude Jekyll een spilfiguur was.

De Eerste Wereldoorlog maakte een tijdelijk einde aan de verschillende pogingen om een nieuwe stijl van tuinontwerp te definiëren. In 1919 herhaalde André Vera zijn standpunten nogmaals in een nieuw werk getiteld *Les Jardins*. In 1923, toen de publicatie van het tijdschrift *Le Nouveau Jardin Pittoresque* werd hervat, sprak Jules BuysSENS, inmiddels secretaris-generaal van de vereniging, zich anderzijds duidelijk uit voor het behoud van natuurlijke en pittoreske elementen in de tuin⁷.

DE WERELDTENTOONSTELLING VAN 1925 IN PARIJS

De *Exposition internationale des Arts décoratifs et industriels modernes* vond plaats van april tot oktober 1925 in Parijs. De tuinen die voor de gelegenheid werden aangelegd kaderden binnen het concept van de 'moderne regelmatige

AFB. 3
Gabriel Guévrékian, *Jardin d'eau et de lumière* (Tuin van water en licht) op de *Exposition des Arts décoratifs* in Parijs. Aquarel, 1925 (MARRAST, J., *Jardins 1925*, Éditions d'art Charles Moreau, Parijs, 1926 © CIVA collections Brussels).

tuin', dat voor de oorlog het levenslicht zag. In de aanleg konden twee trends worden waargenomen. De ene was strikt, in de geest van de tuinen die Vera voor ogen had, waar planten als het ware worden gereduceerd tot een kneedbare materie; de andere was milder⁸ ten opzichte van de planten en liet zich vaak inspireren door Spaans-Arabishe of mediterrane tuinen, die een strakke indeling combineren met een vrije en weelderige vegetatie. Deze laatste lagen in de lijn van de ontwerpen die in de jaren 1910 in Frankrijk en vooral in Spanje werden uitgetekend door tuinarchitect en stedenbouwkundige Jean Claude Nicolas Forestier, conservator van de promenades van de stad Parijs en inspecteur-generaal van de aanleg van de tuinen van de Wereldtentoonstelling⁹.

Tot de eerste categorie behoorden twee tuinen die veel stof deden opwaaien: ten eerste de *Jardin d'eau et de lumière*, van de architect van Armeense afkomst Gabriel Guévrékian, en ten tweede de *Jardin de l'habitation moderne*, van Robert Mallet-Stevens. De eerste vormde een driehoek die was onderverdeeld in reflecterende waterpartijen en driehoekige

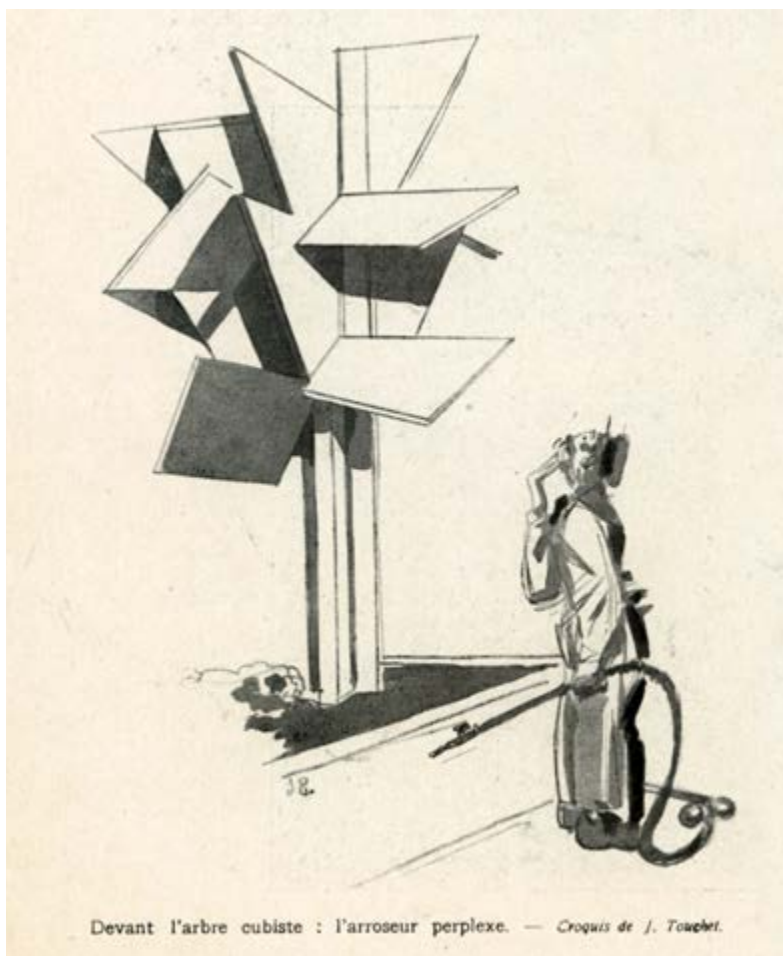
bloemperken. Daarbij was elk bloemperk beplant met bloemen van één kleur. De omheining bestond uit kleine glanzende driehoekjes en in het midden van de compositie bevond zich een bol bedekt met glaspereels in verschillende tinten, voornamelijk primaire kleuren (AFB. 3). De tweede tuin, door Maumené als excentriek omschreven, viel vooral op door de vier kubistische bomen van gewapend beton, gevormd uit schuine platen bovenop een mast, een realisatie van de broeders-beeldhouwers Jean en Joël Martel, en omringd door een mozaïek van planten met roze, rode, gele en blauwe bloemen. Zeer gewaagd als ontwerp maar in een vrijmatige uitvoering, riep deze experimentele tuin felle kritiek op: aangezien men bomen en planten geen nieuwe vormen kon opleggen, werden ze dan maar vervangen door inert cement (AFB. 4).¹⁰

Het belangrijkste voorbeeld van de tweede categorie tuinen, waar moderniteit en regelmaat beter samengingen met planten, was ongetwijfeld de *Jardin d'eau*, ontworpen en aangelegd door Joseph Marrast, met de hulp van het tuinbedrijf Moser et Fils, voor het

8 Hier hanteren we dezelfde kwalificaties als Albert Maumené, zie voetnoot 9.

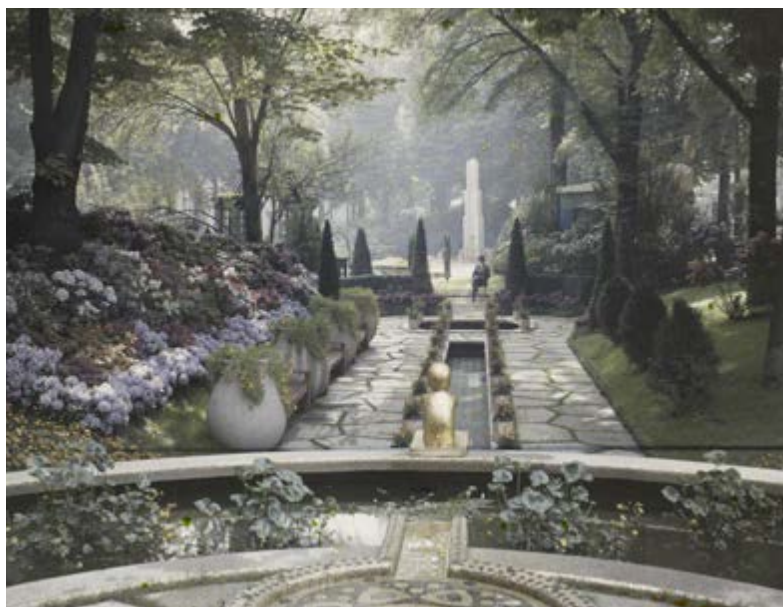
9 MAUMENÉ, A., 'Pour comprendre les jardins d'hier et d'aujourd'hui', *La Vie à la Campagne*, XXII, 265, 1 juli 1925, p. 278.

10. MAUMENÉ, A., 'Pour comprendre les jardins modernes. La recherche exagérée d'un art nouveau', *La Vie à la Campagne*, XXII, 269, 1 november 1925, p. 435

AFB. 4

Een van de cementbomen in de tuin die Robert Mallet-Stevens maakte voor de *Exposition des Arts décoratifs*. Spotprent van Jacques Touchet. *L'illustration*, 4307, 19 september 1925, p. 288 (© KBR).

AFB. 5

Jardin d'eau (Watertuin) op de *Exposition des Arts décoratifs* in Parijs, door Joseph Marrast. Autochromoplaat door Auguste Léon, 1925. Boulogne-Billancourt, Musée départemental Albert-Kahn, Archives de la Planète, A45406S (© Musée Albert-Kahn).

paviljoen Morancé-Corcellet (AFB. 5). De tuin werd aangelegd in het zeer groene en schaduwrijke deel van de tentoonstelling, dat zich uitstrekte in de buurt van het *Petit Palais*. De architect gaf aan dat zijn werk geïnspireerd was door de Italiaanse tuinen, maar ook en vooral die van Marokko, waar hij tijdens de oorlog had gewerkt. Volgens hem werd de moderne tuin gekenmerkt door verschillende eigenschappen: een architectuurontwerp, het streven naar harmonie in kleuren en de belangrijke rol die andere elementen dan planten spelen. De tuin was een decor, maar moest tegelijkertijd veel meer zijn om aan de verwachtingen van het publiek te voldoen. Hij zou alleen maar teleurstellen als hij geen omgeving, geen omhullende sfeer zou creëren. Vandaar het idee van Marrast om het uitzicht op de Roux-Spitz-fontein¹¹ te behouden, in het bestaande kader van hoge bomen die een koepel vormden en een kleine glooiing afboordden. De toegevoegde watereffecten brachten het tafereel tot leven. Het metselwerk was van gebouchardeerd beton, al dan niet gewapend; de mozaïeken waren gemaakt met email; de grote potten waren van beton. De architect slaagde erin zijn ideeën over te brengen, omdat zijn medewerker, de tuinier, gelijke tred met hem had kunnen houden¹².

JULES BUYSSENS OP DE WERELDTENTOONSTELLING VAN 1925

Het Belgische paviljoen, van de hand van Victor Horta, had een tuin ontworpen door Jules BuysSENS in een stijl die nauwelijks representatief was voor zijn ideeën over tuinontwerp (AFB. 6): linten van vegetatie in verschillende groentinten die de lijnen van het gebouw aan weerszijden onderstreepten en een kleine rechthoekige tuin aan de achterkant, die een gevlamde zandstenen put van de beeldhouwer-keramist Arthur Craco omringde. De strakke architectuur kreeg een echo in de regelmatige schikking van hagen van groenblijvende planten, buxusbollen en eenjarige bloeiende planten (begonia's, geraniums). De landschapsarchitect moest zowel rekening houden met de strenge lijnen van het gebouw als met de uiterst beperkte financiële middelen.

In een artikel in de nieuwsbrief van *Nouveau Jardin Pittoresque* gewijd aan de tuinen op de Wereldtentoonstelling, verzuchtte BuysSENS dat geen enkele buitenlandse exposant in staat was geweest om vanuit de eigen artistieke

AFB. 6

De tuin van het Belgische paviljoen op de Exposition des Arts décoratifs, door Jules BuysSENS. Autochroomplaat door Auguste Léon, 1925. Boulogne-Billancourt, Musée départemental Albert-Kahn, Archives de la Planète, A46130S (© Musée Albert-Kahn).

verbeelding een tuin te creëren die niet in de Franse stijl was. Het enige wat buitenlanders op het gebied van tuinen hadden gerealiseerd, was een omlijsting van officiële paviljoenen. Die kloof was te wijten aan de zeer hoge kosten die buitenlanders in de economische context van die tijd zouden moeten maken om uit het niets een tijdelijke tuin ver van huis aan te leggen¹³. Hier komt BuysSENS' frustratie tot uiting over het feit dat hij niet in staat was om een tuin aan te leggen in de pittoreske stijl die hem zo dierbaar was.

In hetzelfde artikel geeft de landschapsarchitect ook commentaar op de andere tuinen op de tentoonstelling. Hij was erg kritisch over de modernste tuinen, in het bijzonder die van Mallet-Stevens en Guévrékian, die hij beschreef

11. Geometrische betonnen fontein ontworpen door architect Michel Roux-Spitz.

12. MAUMENÉ, A., 'Pour comprendre les jardins d'aujourd'hui. Réalisations traditionnelles aux Arts décoratifs', *La Vie à la Campagne*, XXII, 267, 1 september 1925, p. 356. Cf. RACINE, M., 'Joseph Marrast (1881-1971)', in RACINE, M. (red.), *op. cit.*, pp. 180-183.

13. BUYSSENS, J., 'Les jardins à l'Exposition des Arts décoratifs à Paris', *Le Nouveau Jardin Pittoresque*, winter 1925, p. 91.

14. [...] er zijn te veel kruiken, potten, stèles, beelden, bustes, vazen, fontein en pergola's BUYSSENS, J., *op. cit.*, pp. 83-84, 89-91.

als bizar, verwarrend 'abracadabra'. Over de tuin die het meest werd gewaardeerd door het publiek, die van Marrast, schreef hij dat het de enige op de tentoonstelling was waar de rigide rechtlijnigheid echt aangenaam werd gemaakt door het contrast met de pittoreske en kleurrijke omlijsting. Met uitzondering van die laatste tuin, betreurde hij het bijna exclusieve gebruik van eenjarige planten (geraniums, begonia's, ageratums enz.) in de bloemperken. Tot slot bekritiseerde hij het overdadige gebruik van tuinaccessoires: '[...] il y a trop de cruches, de jarres, de stèles, de statues, de bustes, de vases, de fontaines et de pergolas'¹⁴.

ART-DECOTUIN?

Via de Parijse Wereldtentoonstelling werd een decoratieve trend in de landschapsarchitectuur duidelijk zichtbaar. Kan men dan, net als in de architectuur, spreken van een art-decostijl in de tuinkunst? Wij denken van niet, en wel om verschillende redenen. Om te beginnen volgen de stijlen van tuinontwerp hun eigen evolutie en mogen ze dus niet op één hoop worden gegooid met die van de architectuur¹⁵. De tuinontwerpers in de eerste helft van de 20ste eeuw trachtten niet de ontwikkeling van avant-gardistische architectuurstijlen te imiteren. Ze ontwikkelden eerder meerdere specifieke stijlen, die als 'modern' werden omschreven en die aangepast waren aan de nieuwe levensstijlen in die tijd. Ze braken daarbij zowel met de traditie van de klassieke tuin uit de Franse *Grand Siècle* als met die van de landschapstuin. Anderzijds kende de decoratieve trend in de tuinarchitectuur een bijzonder kortstondig bestaan en kreeg hij reeds op de Wereldtentoonstelling concurrentie van een modernistische stroming (bijvoorbeeld de tuin van het *Pavillon de l'Esprit Nouveau* van Le Corbusier en Jeanneret). Jules Buyskens vond dat er in die tijd een gebrek aan stilistische samenhang te noteren viel, aangezien de zogenaamde moderne kunst nog geen eigen grammatica of syntaxis had¹⁶. Joseph Marrast zou later beweren dat zijn 'watertuin' hem een ongekend succes bezorgde, dat nooit meer zou worden geëvenaard¹⁷.

De belangrijkste kritiek op de tuinen van de Wereldtentoonstelling was dat ze ontworpen waren door architecten die, volgens Maumené, de neiging hadden om planten, waarmee ze niet vertrouwd waren en waarvan de afmetingen, kleuren en ontwikkeling variabel waren, te

behandelen alsof ze bouwmaterialen waren¹⁸. De overdaad aan decoratieve elementen, anderzijds, deed afbreuk aan de planten: '[...] les fleurs sont sans éclat; leurs jolis coloris disparaissent à côté des meubles aux couleurs trop éclatantes'¹⁹.

NA DE TENTOONSTELLING

Na 1925 werd een – vrij beperkt – aantal tuinen aangelegd in de decoratieve stijl van de tentoonstellingstuinen. In Frankrijk moet zeker de driehoekige tuin van de villa Noailles – een realisatie van Robert Mallet-Stevens – in Hyères worden vermeld. De tuin werd tussen 1926 en 1928 door Gabriel Guévrékian aangelegd in een kubistische stijl. Guévrékian werd daarbij geïnspireerd door het werk van de beviende schilders Robert en Sonia Delaunay, waar hij een vleugje oriëntalisme aan toevoegde. Net als zijn *Jardin d'eau et de lumière* ligt deze kleine, door hoge muren omgeven ruimte aan een zijgevel van het huis. Ook de tuin van de villa van wijnhandelaar Henri Boussard in Lardy (in het Franse departement Essonne) hoort in dit rijtje thuis. Hij werd aangelegd tussen 1928 en 1930 naar een ontwerp van Joseph Marrast, die zich liet inspireren door de Italiaanse en Spaans-Arabische architectuur, zoals bij de tuin die hij ontwierp voor de Wereldtentoonstelling²⁰.

In België bleven, gezien de dominantie van een figuur als Jules Buyskens in de landschapsarchitectuur, de 'moderne, regelmatige' tuin en de decoratieve trend in tuinontwerp een randverschijnsel. Hoewel Buyskens veel contacten had met art-decoarchitecten, waarvan sommigen lid of sympathisant waren van de *Nouveau Jardin Pittoresque* (o.a. Adrien Blomme, Joseph Van Neck, Joseph Diongre, Henry Lacoste), bleef de in Waarmaarde geboren landschapsarchitect trouw aan de 'neopittoreske' stijl, die een afgeleide was van de Arts-and-Craftstuin. Dat was zelfs het geval bij eigendommen in pure art-decostijl, zoals de Villa Van Buuren in Ukkel, waarvoor hij de tuin ontwierp van 1927 tot 1929. Rondom een centraal gazon en langs een parcours van smalle paadjes en stapstenen legde Buyskens een reeks pittoreske 'scènes' aan, waarin vaste planten en bolgewassen overheersen: heideplanten, kruidachtige borders, begroeide muren, rotstuinen, rozentuinen, waterpartijen met waterplanten ...²¹ Hier overstijgt de aandacht voor de planten de keuze voor een regelmatige of informele stijl.

15. DE BRUYN, O. 'Des jardins et des styles', I-III, *Natrimoine*, 3, maart-juni 2023, pp. 60-63; 4, juli-oktober 2023, pp. 60-63; 5, november 2023-februari 2024, pp. 50-53.

16. BUYSSENS, J., *op. cit.*, p. 82..

17. Geciteerd door GODOT, A.-S., *Le parc Boussard. Un jardin Art déco en Île-de-France*, Éditions du patrimoine. Centre des monuments nationaux, Parijs, 2024, p. 16.

18. MAUMENÉ, A., 'Les jardins d'aujourd'hui', *La Vie à la Campagne*, XXII, 267, 1 september 1925, p. 353.

19. [...] de bloemen hebben geen uitstraling; hun mooie kleuren verdwijnen naast de meubels met hun te felle kleuren. RIOUSSE, A., 'Les jardins d'aujourd'hui', *La Vie à la Campagne*, XXII, 267, 1 september 1925, p. 353.

20. LESOUEF, C., 'Le jardin comme art du sol, autour des jardins de Gabriel Guévrékian', in MARANTZ, E. (red.), *L'Atelier de la recherche. Annales d'histoire de l'architecture 2015. Actes de la Journée des jeunes chercheurs en histoire de l'architecture du 22 octobre 2015*, HiCSA Éditions, Parijs, online geplaatst in juni 2016 (<https://hal.science/hal-03522707>) document, geraadpleegd op 12 maart 2025), pp. 4-16; HENNAUT, E., 'La villa Noailles à Hyères', in HENNAUT, E. (red.), *op. cit.*, pp. 34-49; GEVART, L., 'Réinventer la sculpture de jardin. Autour de l'Exposition internationale des Arts décoratifs et industriels, Paris 1925', *In Situ* [online], 32, 2017, online geplaatst op 11 januari 2018 (<http://journals.openedition.org/insitu/14967>), geraadpleegd op 7 januari 2025), pp. 1-26; GODOT, A.-S., *op. cit.*

21. SAUVAT, A.-M., 'Restaurer l'œuvre de Jules Buyskens à l'aube du XXIe siècle. Le jardin van Buuren', in HENNAUT, E. en WIESER BENEDETTI, U. (red.), *Jules Buyskens et le Nouveau Jardin Pittoresque*, CFC éditions, Brussel, pp. 208-221.

AFB. 7
Armand Steurssquare in Sint-Joost-ten-Node. Oude postkaart (verz Belfiusbank - Académie royale de Belgique © ARB - urban.brussels DE48_172).

De tuin van Huis Wielemans in Brussel, een werk van architect Adrien Blomme uit 1926-1927 dat onlangs werd gerestaureerd²², heeft verschillende kenmerken gemeen met de 'watertuin' van Joseph Marrast: architecturaal ontwerp, waterpartij en fonteinen in Spaans-Arabische stijl, aanwezigheid van decoratieve elementen zoals aardewerk, diversiteit aan materialen voor vloer- en wandbekleding (baksteen, steen, keramiektegels, keien, gladde pleister en visgraatpleister)²³. De Belgische landschapsarchitect die het meest aanleunde bij de ideeën van André Vera en de tuincreaties van de tentoonstelling van 1925 was ongetwijfeld Jules Janlet (1880-1973). Vanaf de jaren 1910 liet hij in artikels in *La Vie à la Campagne*, waarvan hij een vaste medewerker was, zijn voorkeur blijken voor de formele tuin²⁴. Logischerwijs sloot hij zich niet aan bij de *Nouveau Jardin Pittoresque* toen die in 1913 werd opgericht. In 1925 definieerde Maumené zijn stijl als volgt: "*Janlet est un autre initiateur du Jardin régulier moderne, aux lignes nettes et simples, pour lequel, réalisateur avisé et au coloris délicat, il sait donner de l'intimité plaisante et poser des touches de couleurs pour toutes les saisons de l'année*"²⁵. Zijn

bekendste werk is de Armand Steurssquare in Sint-Joost-ten-Node (1931-1932), waarvoor hij van architect Eugène Dhuicque, wiens art-decostijl doordrongen is van Franse invloeden, de opdracht kreeg om de beplanting op zich te nemen (AFB. 7)²⁶. Op een hellend terrein met een onregelmatige vorm slaagde de architect erin een asymmetrische structuur met strakke lijnen te creëren en daarin verschillende monumenten en sculpturen te integreren: het monument ter nagedachtenis aan voormalig burgemeester Armand Steurs, de exedra rond de Eeuwfeestboom (een lindeboom die werd geplant ter gelegenheid van het eeuwfeest van de onafhankelijkheid van België), het standbeeld *De Bron* van Julien Dillens en het monument *De Steenhouders* van Guillaume Charlier. Op oude postkaarten, gemaakt kort na de inhuldiging van het plein, zijn de regelmatige vormen van deze zeer architecturale tuin duidelijk te zien, waarin decoratieve elementen een belangrijke plaats innemen: naast standbeelden en monumenten zijn er banken, pergola's, fonteinen en waterbekkens, trappen, balustrades, exedra's en ondermuren van breuksteen te zien. De vegetatie (met name de bomen) was

22. Zie het artikel van Carmen Azevedo over dit onderwerp in dit nummer pp.126-141.

23. Ik bedank Carmen Azevedo voor haar informatie en documentatie over deze tuin.

24. Bijvoorbeeld JANLET, J., 'Jardins de style à l'Exposition de Bruxelles', *La Vie à la Campagne*, VIII, 98, 15 oktober 1910, pp. 242-243.

25. Janlet is een andere grondlegger van de moderne, regelmatige tuin met strakke en eenvoudige lijnen, waaraan hij als ervaren ontwerper met een verfijnd kleurgevoel een aangename intimiteit weet te geven en kleuraccenten voor alle seizoenen van het jaar aanbrengt. MAUMENÉ, A., 'Pour comprendre les jardins d'hier et d'aujourd'hui', *La Vie à la Campagne*, XXII, 265, 1 juli 1925, p. 278.

26. HANOSSET, Y., *De Armand Steurssquare te Sint-Joost-ten-Node*, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, Brussel, 1995 (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 14).

27. DE BRUYN, O., 'Entre Art Déco et pittoresque. L'Exposition universelle de Bruxelles en 1935 et le parc d'Osseghem', in HENNAUT, E. en WIESER BENEDETTI, U. (red.), *op. cit.*, pp. 180-189.

28. Respect voor de locatie, een paar stenen en dakpannen tussen de prachtige bomen die de natuur ons biedt, proberen deze verschillende gezangen op elkaar af te stemmen, dat is wat decoratief is zonder onnatuurlijk te worden. GILLES, P., 'La Section des Arts Décoratifs', *Bâtir*, 15 mei 1935, *Numéro consacré à l'architecture à l'Exposition du Heysel*, pp. 186-187.

AFB. 8

De 'Kiosk der seizoenen' met de tuin ontworpen door René Pechère en het paviljoen van de commissaris-generaal van de regering op de achtergrond. Foto door Guy Onkelinx. (*Le Livre d'Or de l'Exposition universelle et internationale Bruxelles 1935, Établissements Ch. Bulens, Brussel, [1936]*, prent buiten tekst tussen p. 480 en 481 © Documentatiecentrum van urban.brussels).

AFB. 9

De 'Kiosk der seizoenen', in de tuinen van het erepaviljoen van de commissaris-generaal. Zuilen en standbeelden worden weerspiegeld in de transparante golven van de waterbekkens. Foto L'Épi-Devolder, Brussel, naar de autochromoplatten van M. Gaffé. De harmonie tussen de art-decokiosk van Henry Lacoste, bestaande uit zestien ijzeren zuilen en een geëmailleerd pannendak en versierd met vier standbeelden die de seizoenen voorstellen, aan de ene kant en het pittoreske tuintje van Jules Buysens aan de andere kant, is volmaakt. (*Le Livre d'Or de l'Exposition universelle et internationale Bruxelles 1935, Établissements Ch. Bulens, Brussel, [1936]*, prent buiten tekst tussen p. 296 en 297 © Documentatiecentrum van urban.brussels).

toen echter nog niet volledig volgroeid en kon het ietwat droge karakter van de compositie niet verhullen. Een schilderij uit het voorjaar van 1952 van Fernand Rousseaux toont het plein in een heel ander daglicht: ondanks zijn rechte lijnen en de witheid van de decoratieve elementen ziet de tuin er vrolijk uit, dankzij de lentekleuren van de verschillende exotische en inheemse bomen en struiken (onder andere Japanse kerselaren), die door Janlet werden aangeplant, en de bloemperken.

De Belgische architecten en landschapsarchitecten die meewerkten aan het ontwerp van de tuinen in bepaalde secties van de Wereldtentoonstelling van 1935 op de Heizel slaagden er over het algemeen in een perfecte symbiose te bereiken tussen het regelmatige, decoratieve tuinontwerp van de jaren 1920 en het verlangen naar natuurlijkheid van de *Nouveau Jardin Pittoresque*. Het sprekendste voorbeeld daarvan was de tuin van het ontvangstpaviljoen van de commissaris-generaal van de regering, gelegen in het midden van de afdeling Decoratieve Kunsten, op een heuvelachtig terrein, beschaduwde door prachtige bomen die op zichzelf al een zeer decoratief karakter hadden. Tussen dit 'paleis' en een kiosk bestaande uit 16 dunne zuilen met Egyptische kapitelen, bekleed met een mozaïek van rood glas en overdekt met een dak van geglaazuurde dakpannen, een realisatie van architect Henry Lacoste in art-decostijl, bevonden zich tuinen ontworpen door René Pechère. In de marge van dit geheel was er een kleine pittoreske tuin aangelegd door Jules Buysens, de hooftuinarchitect van de Wereldtentoonstelling. Het contrast tussen de strakke tuin van de jonge leerling, bestaande uit een gazon met ronde rode fonteinen met gebeeldhouwde zwarte vissen en bloembedden, enerzijds, en het pittoreske hoekje van de meester, met een waterval, een vijver en een overvloed aan vrijelijk aangeplante bloemen, anderzijds, is opvallend²⁷ (AFB. 8 en 9). Henry Lacoste aan het woord: "Respecter le site, mettre un peu de briques et de tuiles entre les beaux arbres que la nature nous offre, tenter d'accorder ces divers chants, voilà, dit-il, ce qui est décoratif sans cesser d'être naturel."²⁸ De les omtrent de excessen van de jaren '20 was duidelijk geleerd.

Vertaald uit het Frans

Redactiecomité

Jean-Marc Basyn, Julie Coppens, Paula Dumont, Suzanne Gillijns, Valerie Orban en Cecilia Paredes.

Wetenschappelijke coördinatie

Paula Dumont

Experten-adviseurs

Manuela Core, Caroline Criquillon, Eric Demelenne, Catherine Leclercq, Anne Totelin, Manja Vanhaelen

Coördinatie iconografie

Paula Dumont met de hulp van Julie Coppens

Auteurs / redactionele medewerking

Carmen Azevedo, Renaud Bardez, Veronique Boone, Manuela Core, Caroline Criquillon, Carla Debarre Odile De Bruyn, Eric Demelenne, Florence Donneux, Paula Dumont, Elisabeth Gerard, Thierry Henrard, Vincent Heymans, Chantal Kesteloot, Jochen Ketels, Philippe Leblanc, Catherine Leclercq, Isabelle Lecocq, Murielle Leseque, Cécile Mairy, Valérie Orban, Cecilia Paredes, Emilia Pauchard, Savinien Peeters, Noémie Petit, Anne-Marie Pirlot, Mathilde Semal, Maité Springael, Caroline Styfhals, Barbara Van Der Wee, Manja Vanhaelen, Wivine Wailliez, Catherine Walraevens, Stefan Wouters

Eindredactie nederlands

Paula Dumont

Eindredactie frans

Valérie Orban

Vertaling

Oneliner, Liesbeth Degreef en Ibe De Turck van urban.brussels

Vertaling Abstract

vertaaldienst van de GOB

Nalezing

Koen Raeymakers, Jean-Marc Basyn, Suzanne Gillijns, Coralie Desmet, Wim Kenis, Tom Verhofstadt, Ilse Weemaels

Lijst met afkortingen

ARA – Algemeen Rijksarchief
BBHR – Besluit Brusselse Hoofdstedelijke Regering
BGHM – Brusselse Gewestelijke Huisvestingsmaatschappij
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
ISAD – Institut Supérieur des Arts décoratifs
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor Kunstraprimonium- Institut royal du Patrimoine artistique
OW – Openbare Werken
SAB – Stadsarchief Brussel
ULB – Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2026/6860/001

Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Cartografie artikel 3

Emilia Pauchard

Vormgeving

Toast Confituur Studio

Ontwerper van de maquette

Polygraph

Druk

InitialP

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels
bpeb@urban.brussels

Coördinatie van de publicaties

Cecilia Paredes

Bedankingen

Philippe Charlier, Céline Chéron, Adrien Dominique Caroline Esgain, Marine Gerard Pascale Ingelaere, Romain Landmeters, Harry Lelièvre, Muriel Muret, Jules Poncin

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière, adjunct-directeur
generaal
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussels
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel

Contact

Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Ondanks alle zorg die besteed is aan het opsporen van de rechthebbenden, worden eventuele begunstigen die niet werden gecontacteerd verzocht zich te melden bij de Directie Kennis en Communicatie van urban.brussels.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

- 001 – November 2011 – Terug naar school
- 002 – Juni 2012 – De Hallepoort
- 003-004 – September 2012 – De kunst van het bouwen
- 005 – December 2012 – Hôtel Dewez
- Extra nummer 2013 – Het erfgoed schrijft onze geschiedenis
- 006-007 – September 2013 – Brussel, m'as-tu vu?
- 008 – November 2013 – Industriële architectuur
- 009 – December 2013 – Parken en tuinen
- 010 – April 2014 – Jean-Baptiste Dewin
- 011-012 – September 2014 – Geschiedenis en herinnering
- 013 – December 2014 – Cultusgebouwen
- 014 – April 2015 – Zoniënwood
- 015-016 – September 2015 – Ateliers, fabrieken en kantoren
- 017 – December 2015 – Stadsarcheologie
- 018 – April 2016 – De Gemeentehuizen
- 019-020 – September 2016 – Stijlen gerecycled
- 021 – December 2016 – Victor Besme
- 022 – April 2017 – Art nouveau
- 023-024 – September 2017 – Natuur in de stad
- 025 – December 2017 – Conservatie op de steigers
- 026-027 – April 2018 – Kunstenaarsateliers
- 028 – September 2018 – Het Erfgoed, dat zijn wij!
- Extra nummer – 2018 – De restauratie van een uitzonderlijk decor
- 029 – December 2018 – Historische Interieurs
- 030 – April 2019 – Beton
- 031 – September 2019 – Een plaats voor kunst
- 032 – December 2019 – De straat anders bekeken
- 033 – Lente 2020 – Lucht, warmte, licht
- 034 – Lente 2021 – Kleuren en texturen
- 035 – Lente 2021 – Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque
- 036 – Herfst 2022 – Stadsgezichten
- 037 – Herfst 2024 – Objecten en collecties
- 038 – Lente 2025 – Focus 1939-99
- 039 – Zomer 2025 – Kantoorreconversies
- 040 – Lente 2026 – Art Deco, resoluut modern

Alle artikels kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

Urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

De art-decostijl is onlosmakelijk verbonden met de tijdsgeest van het interbellum waarin een golf van vernieuwing door de samenleving gaat. Dit nummer wil dit aspect belichten met bijdragen die maatschappelijke thema's behandelen zoals de toegang van vrouwen tot het beroep van architect, maar ook meer technische onderwerpen zoals de uitdaging die de nieuwe materialen van toen vormen voor de restauratie van art deco erfgoed vandaag.

Sarah Lagrillière
Adjunct Directeur Generaal

U

20 €

ISBN 978-2-87584-240-4